

NƏRMİN İLHAM qızı MAHMUDOVA

Bakı Dövlət Universiteti (magistrant)

**M.NƏSİRİNİN “LİSANÜT-TEYR” ƏSƏRİ VƏ Z.NƏXŞƏBİNİN “TUTINAMƏ”Sİ ORTAQ
MOTİVLƏRİN FƏRQLİ TƏZAHÜRÜ KİMİ**

Tutinamə motivi ədəbiyyatda geniş yayılmışdır. Ədəbiyyatşünaslıq elmində daim tutinamə motivinin ilk qaynağı ilə bağlı tədqiqatlar aparılmış və bu aspektdə fikir ayrılıqları ortaya çıxmışdır. Hazırda günümüze qədər gəlib çatan, bu mövzuda fərqli dillərdə yazılmış xeyli tutinamə ilə bağlı mətn mövcuddur. Fars dilində Tutinamə olaraq adlandırılan bu hekayələr, sanskrit dilində Çukasapati və ya Şukasaptati (Tutuquşunun yetmiş hekayəsi) adı ilə tanınan hekayə nümunələridir. Hind ədəbiyyatında xüsusi yerə malik olan bu silsilə hekayələr tutuquşunun dilindən verilir. Hekayələrin mifoloji qatına endikdə məlum olur ki, təhkiyə Müqəddəs Narada tərəfindən Tanrı İndraya müraciət əsasında qurulur.

Tutinamələrin əsas məğzini qərrib mahala gedən gənc tacir tərəfindən xanımına göz-qulaq olsun deyər təlimatlandırılan tutuquşunun 70 hekayəsi təşkil edir. Tutuquşunun bu xanımın məşuqu ilə görüşməsinə əngəl olmaq üçün danışdığı hekayələr sayəsində gənc qadının yanlış yoldan çəkinməsilə əsər xoşbəxt sonluqla bitir və səyahətdən geri qayıdan tacir də bu vəziyyətdən xoşal olur.

Tutinamələrin bir sıra nüsxələri mövcuddur. Biz bu yazımızda yalnız Ziyaəddin Nəxşəbinin “Tutinamə” əsəri ilə Möhsün Nəsirinin “Lisanüt-teyr” əsərləri kontekstində tutinamə motivinin oxşar və fərqli xüsusiyyətlərinə toxunacağıq.

İlk olaraq deməliyə ki, Nəxşəbi "Tutinamə"ni 52 hissədən ibarət olaraq yazıb. Bu hissələrin hər biri "gecə" adlanır. Möhsün Nəsirinin əsəri isə "hekayət" adlandırdığı 49 hissədən ibarətdir. Hər iki ədibin oxşar motivlərə toxunmasına baxmayaraq, bu əsərlər yazıçıların fərqli münasibətləri ilə seçilir.

İlk hekayədə fərqli məqamlar nəzərə çarpır. "Lisanüt-teyr" Cavad xanın sifarişi ilə yazılmışdır və giriş hissədə bu qeyd edilir. "Tutinamə"də isə Nəxşəbi kimin sifarişi ilə yazdığını açıq şəkildə qeyd etmir. "Lisanüt-teyr" əsəri bağışlayan və mehriban Allahın adı ilə (Bismillahir-rəhmanir-rəhim) başlayır və ardınca birbaşa ilk hekayə verilir. "Tutinamə"də isə əənəvi başlıqdan sonra ilk hekayə ("Meymun və Xocəstə haqqında hekayə. Tacir və onun arvadı barədə tutinin danışdığı əhvalat") ayrıca verilir.

"Lisanüt-teyr"də Meymun tutini həmin an 1000 dinarını verib satın alırsa, "Tutinamə"də isə Meymun quşun sahiblə əvvəlcə şərt kəsir. Bu quşun belə bir özəlliyi vardır ki, o, baş verəcəkləri 10 gün öncədən xəbər verir. Bu xüsusiyyətindən əmin olduqda meymun tutini sahibləyir.

Daha bir fərq ondan ibarətdir ki, əgər "Tutinamə"də karvan Kabildən hind sünbülü almaq üçün gəlsə, digər əsərdə reyhan, xiyar və digər mallar almaq üçün gəlir və karvanın haradan gəldiyi göstərilir. Nəxşəbi faktlara önəm verir və geniş izahlara, təfsirlərə yer verir. Nəsiri məsələlərə lakonik yanaşması ilə seçilir. Hər iki müəllifin yenidən işlədiyi hekayətlərin sayına diqqət edəndə də, Nəxşəbi (51) bu baxımdan Nəsiridən (49) fərqlənir.

Bundan əlavə isə, Nəsirinin əsərində Xocəstə şahzadənin elçisinə ilk dəfədən razılıq verir. Nəxşəbi isə obrazını bir qədər dirəncli, inadkar təqdim edir. Lakin Xocəstə göstərdiyi inaddan sonra, nəhayət, dirəncini qıraraq məlikzadəyə razılıq verir.

Müqayisə apardıqda, fikrimizcə, Nəxşəbinin qadın obrazlarını bir qədər üstün tutduğunun şahidi olur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz nümunə buna misaldır. Əlavə olaraq şair ilk hekayətdə evdən qovulan qadına xarabalıqda qalması rəva görmür, onu məsciddə təsvir edir. Əslində, burada məscid bir növ simvolik mənə daşıyır. Günah işləmiş qadının cəza çəkib paklanmaq üçün dua edəcəyi yer təbii olaraq məscid olmalı idi. Nəsiridə isə bu yer uçurq daxma kimi təsvir edilir.

Nəxşəbi müəllifi olduğu şeirlərdə özünə xitab edir, yaxud sadəcə adını çəkir, bununla da şeirlərə öz imzasını ataraq bir növ möhür vurur. Lakin Möhsün Nəsiridə demək olar ki, bu hala rast gəlmirik.

Nəxşəbinin 28-ci və Nəsirinin 27-ci hekayələrinə diqqət yetirdikdə demək olar ki, eynilik təşkil edir və heç bir fərqli məqam yoxdur. Burada bir dulusçunun özünü padşaha döyüşçü kimi təqdim etməsi və saxta kimliyi ilə özünü sübut etməyə çalışması göstərilir. Lakin o istəyinə nail olmur. Padşah dulusçuya şir və çaqqalın rəvayətini danışmaqla lazımı dərsi verir. Hekayədə el arasında məşhur olan "insanın qabında nədirsə, odor" fikri ideya olaraq çatdırılır. Şir mərdlik rəmzidir, döyüşdən, mübarizədən qaçmaq ona yaraşmaz. Namərdlik, qorxaqlıq, qaçmaq çaqqalın sifətidir. Çaqqal heç vaxt şir kimi mübariz ola bilməyəcəyinə görə, dulusçu da heç bir zaman döyüşçü kimi səriştəli ola bilməz.

"Qabdan yalnız onun içindəkilər tökülə bilər" ideyasına çaqqal timsalında bir başqa hekayədə də toxunulur. Göy rəngli çaqqalın hekayəsində təsadüfən heyvanların padşahı olmuş və daha sonra öz həqiqi üzünü büruzə verən çaqqal obrazı diqqət mərkəzindədir. Çaqqalın göy rəngə boyanmasının alt qatlarına nəzər salmaq yerinə düşər. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanından da bizə məlum olduğu kimi göy rəng qara ilə bərabər matəm rəmzi kimi verilir. Tutinamələrdə də çaqqala göy rəngin ilk başlarda xoşbəxtlik gətirməsi onun səltənəti kimi müvəqqəti xarakter daşıyırdı. Hekayənin sonunda göy rəng özünün ilkin mahiyyətini ortaya qoyur və paralel olaraq çaqqal öz qabındakını, əsl üzünü aşkar edir. Göy rəng skandinaviya inanclarında saflığın simvoludur. Birinə mavi (göy) gözlü olduğunu demək onun saf və ya asan aldadılan biri olduğunu bildirməkdir. Aydın məsələdir ki, bütün heyvanlar göy rəngi görüb aldanırlar.

Bundan öncəkində olduğu kimi ideya baxımdan hər iki hekayə bir-birilə səsləşir. Ümumiyyətlə, çaqqal obrazı verdiyimiz nümunələrdən də aydın olduğu kimi Tutinamələrdə mənfi xüsusiyyətləri ilə seçilir.

Tutinamələrdəki hekayələr didaktik xarakteri ilə seçilsələr də, musiqi ilə bağlı olan hissələr bir qədər informativ xarakter daşıyır. M.Nəsiri musiqinin yaranması ilə bağlı yazır: "Və bəzilərdən rəvayətdir ki, məmaliki-Hindistanda qunfis deyilən bir canəvari-əziz peyda olur ki, ördək kimi minqarı kəməli-pəhnada və yeddi surax minqarında olub yetmiş növ avaz ol səqbələrdən müstənbət olur. Pəs, hükəmanın əksəri elmi-musiqini ol avazlardan istixrac etmişlər və bəzi derlər ki, hükəma zehni-saqib və fikri-dəqiqə seyr-i əflak və gərđişi-kəvakibi-səyyarədən bu əsvati-müxtəlifəni bina etdi və hasili-istixracı on ikiyə təqsim edüb hər birindən şöbələr ayırdı, guşələr qərar verdi" [4, s. 107].

Eynilə Z.Nəxşəbi də musiqinin yaranması ilə bağlı qunfis rəvayətini və ulduzların rəqsini qeyd edir. Nəsiridən fərqli olaraq, o, həmçinin yunan alimlərinin musiqi ilə bağlı fikirlərini verməklə yanaşı, Pifaqorun da adını çəkib yazır: "Və həmçinin belə deyirlər ki, alimlər alimi olan Pifaqor nəfsinin təmizliyinin və zehninə parlaqlığının çoxluğundan göy cisimlərinin və ulduzların hərəkətinin səs və musiqisini eşidib öz

düşüncəsi sayəsində musiqi elmini yaradıb, onun hava növlərini və ahənglərini təyin edib. Bu elmin nəticəsi gözə görünmədiyindən isə bütün bu növləri pərdə adlandırır” [4, s. 118].

Tutinamələrin hər ikisində aşiqə lazım olan 10 keyfiyyətdən sonuncusu olaraq nəğmələrin sirlərindən agah olub onları dərk etmək göstərilir: “Onuncu idraki-rümüzi-nəğməsəz və təşxisi-təfavüti-sövtü avazdır ki, məhbubi onun hüsurində tərəbəndəz olub xətti-nəfs və ləzzəti –ruh hasil qıla” [4, s. 108].

Nəxşəbi başqa bir gecəsində (“Səksən alimin bir məclisə toplaşması haqqında hekayət. Onların Məlikzadənin təbiətini musiqi vasitəsilə öyrənmələri əhvalatı”) musiqi ilə bağlı fikirlərini qeyd edir. Şair bu hekayəsində insanı tanımaq yollarından biri kimi musiqi elmini görür. Onun fikrincə, musiqi elminə bələd olan kəs istənilən elmə qabil ola bilər və o, musiqi elmini aşağıdakı kimi vəsf edir:

Nəxşəbi, elmdir gözəl musiqi:
Gözlərdən yaş belə axıdır bə`zən.
Kimsəyə ram ola bilməyən külək,
Tütəyin səsiylə uyuyur hərdən [5, s. 111].

Nəxşəbi, musiqi böyük vergidir,
Ondakı əzəmət ölçüyə gəlməz.
Hər kim musiqiylə oyanmasa bil,
Adı bir ölüdür, heç vaxt dirilməz. [5, s. 112]

Adını çəkdiyimiz hekayədə “Dostu dostun sözünə görə sevlər. Yox, əgər sən dostu öz-özünə görə istəyirsənsə, yəqin ki, özünü istəyirsən, və xudpəsəndən. Bu isə heç bir məzhəbə rəva deyil” Nəxşəbinin müəllifi olduğu bu fikirlər bizə Məhəmməd Füzulinin aşağıdakı misralarını xatırladır:

Canı kim cananı üçün sevsə, cananın sevrə,
Canı üçün kim ki, cananın sevrə, canın sevrə. [7]

Son olaraq, musiqi ilə bağlı hekayədə M.Nəsiri əldə etdiklərini 12 şöbə, 12 guşə, 12 gecəyə ayırır. 12 say etibarilə simvolik mənə daşıyır. Tanrıçılıq (3) və maddi dünyanın (4) hasilindən yaranan 12 həm ruhlar, həm də dünyəvi düzəni simvolizə edir. Amerika yerlilərinin say sistemində bu ədəd on iki planet, on iki küləyi təmsil edir. Qeyd üçün deyək ki, şumerlər də Günəş və Ay daxil 12 planetin olduğuna inanırdılar. İncildə də 12-nin xüsusi mistikası vardır. Belə ki, İsrail qəbilələrinin, İsanın havarilərinin, Həyat ağacının meyvələri ilə Qüdsün qapılarının sayı da 12 göstərilir. Məhz buna görə də, tutinamələrdə insanın müdrikliyi, kamilliyi məhz musiqi elminə bələd olmağa bərabər tutulur.

Tutinamə mətnləri struktur baxımdan mətn içində mətn səciyyəsi daşıyır. Demək olar ki, hər hekayənin içində çox qatlı hekayələr öz əksini tapır. Bu da əsəri daha oxunaqlı və maraqlı edir. Tədqiqata cəlb etdiyimiz hər iki əsərdən olan hekayələrdən çıxış edərək deyə bilərik ki, Ziyaəddin Nəxşəbi və Möhsün Nəsinin hadisələrə, mövzulara yanaşma tərzində xüsusi fərqlər nəzərə çarpmır. Hər iki yazıçı bu əsərləri yazarkən üstün sənətkarlıq bacarıqlarını ortaya qoymaqla ədəbi irsimiz üçün dəyərli nümunələr miras qoymuşlar.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Əliyeva L.S. Azərbaycan ədəbiyyatında bədii nəsr. Bakı: Bakı Universiteti, 2002, 93 s.
2. Əliyeva L.S. Klassik Azərbaycan bədii nəsrində hekayə janrı. Bakı: Bakı Universiteti, 2013, 68 s.
3. İbrahimov S.M. Vahid Şərq ədəbi prosesi (XVI-XX əsrlər). Bakı: Ecoprint, 2020, 560 s.
4. Nəsiri M.Ə. Lisanüt-teyr. Bakı: Nurlan, 2009, 363 s.
5. Nəxşəbi Ziyaəddin. Tutinamə. Bakı: Azər nəşr, 1991, 368 s.
6. Səfərli Ə.Q. XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan epik şeri. Bakı: Yazıçı, 1982, 206 s.
7. https://az.wikisource.org/wiki/Can%C4%B1_kim_canan%C4%B1_%C3%BC%C3%A7%C3%BCn_sevs%C9%99_canan%C4%B1n_sev%C9%

Нармин Ильхам кызы Махмудова

**“Лисанут-тейр” М.Насира и “Тутинаме” З.Нахшаби как разные проявления общих мотивов
Резюме**

Первый источник мотива Тутинаме в литературе неизвестен мировой науке. На эту тему существует множество текстов, написанных на разных языках и сохранившихся до наших дней.

Мохсен Насири извлек для себя пользу из книги Нахшаби. Между творчеством Мохсена Насири и названиями “Тутинамы” Нахшаби существует органичная связь.

Ключевые слова: Тутинаме, перевод, лисанут-тейр, индийская литература, проза

Narmin İlham gızı Mahmudova

M.Nasir's "Lisanut-teyr" and Z.Nakhshabi's "Tutiname" as different manifestations of common motives

Summary

The first source of the Tutiname motif in the literature is not known to the world of science. There are many texts on this subject written in different languages that have survived to the present day. Mohsen Nasiri benefited from Nakhshabi's book. There is an organic connection between the work of Mohsen Nasiri and the names of Nakhshabi's Tutinama.

Keywords: Tutiname, translation, lisanut - teyr, Indian literature, prose